

УДК 343.982

Р.О. Пиняга, здобувач наукової лабораторії
з проблем розкриття та розслідування злочинів
Національної академії внутрішніх справ

ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗАНЯТТЯМ ГРАЛЬНИМ БІЗНЕСОМ

Розглянуто особливості призначення окремих видів судових експертиз під час досудового розслідування злочинів, пов'язаних із заняттям гральним бізнесом.

Ключові слова: азартна гра, гральний бізнес, злочини, пов'язані з гральним бізнесом, судова експертиза, експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів.

Рассмотрены особенности назначения отдельных видов судебных экспертиз во время досудебного расследования преступлений, связанных с занятием игровым бизнесом.

The article considers the peculiarities of destination of individual types of forensic examinations during the pre-trial investigation of crimes connected with doing business.

Упродовж останнього десятиліття в Україні сформовано та якісно видозмінено новий вид незаконної підприємницької діяльності — гральний бізнес.

Високий рівень латентності кримінальних правопорушень, пов'язаних із заняттям гральним бізнесом, зумовлений недостатньо ефективним застосуванням вимог чинного кримінального законодавства, що передбачає відповідальність за ці злочини. У результаті неналежного методичного забезпечення досудового розслідування цих протиправних діянь на шляху протидії їм перед органами внутрішніх справ постає низка проблем.

За таких умов важливого значення набуває розроблення методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із заняттям гральним бізнесом, особливе місце в якій відводять використанню спеціальних знань, що обумовлено насамперед специфікою грального обладнання (гральні автомати та комп'ютерна техніка). Крім того, особи, які вчиняють злочини, пов'язані із заняттям гральним бізнесом, нерідко заперечують свою причетність до нього. Відтак важливим процесуальним джерелом доказів у кримінальному провадженні відповідно до частини другої ст. 84 Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК України) є висновки експертів.

У теорії кримінального процесу та криміналістики загальні положення використання спеціальних знань під час розслідування злочинів досліджували В.Д. Арсеньєв, Л.Є. Ароцкер, Р.С. Белкін, А.І. Вінберг, В.Г. Гончаренко, Є.І. Зуєв, В.К. Лисиченко, В.М. Махов, О.Р. Ратінов, Б.В. Романюк, М.О. Селиванов, О.О. Ейсман та

інші вчені. Криміналістичні аспекти використання спеціальних знань у розслідуванні економічних злочинів висвітлювали А.Ф. Волобуєв, О.М. Дьячков, В.В. Лисенко, Г.А. Матусовський, П.В. Цимбал, С.С. Чернявський та інші фахівці. Однак специфіка призначення судових експертиз під час розслідування злочинів, пов'язаних із заняттям гральним бізнесом (ст.ст. 2032, 176, 190, 209, 304, 364 тощо Кримінального кодексу України, далі — КК України), залишилася поза межами ґрунтовного наукового розроблення.

Мета статті — дослідження особливостей призначення окремих видів судових експертиз під час досудового розслідування злочинів, пов'язаних із заняттям гральним бізнесом.

Відповідно до положень нового КПК України експерт проводить експертизу за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого, судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, які мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання (частина перша ст. 242 КПК України).

Розслідування злочинів цієї категорії потребує передусім призначення експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів, об'єктів інтелектуальної власності, телекомунікаційних систем і засобів, почеркознавчої, товарознавчої, судово-психіатричної та інших видів судових експертиз.

Головними завданнями експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів є:

- установлення технічного стану комп'ютерно-технічних засобів;
- установлення обставин, пов'язаних з використанням комп'ютерно-технічних засобів, інформації та програмного забезпечення;
- виявлення інформації та програмного забезпечення, що містяться на комп'ютерних носіях;
- установлення відповідності програмних продуктів певним параметрам.

На вирішення експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів можна виносити такі запитання:

Чи міститься на наданому носії інформація стосовно ... (зазначити, яка інформація цікавить)? Якщо міститься, то яка саме?

Чи містить носій досліджуваного комп'ютера інформацію про певні (зазначити які саме) дії користувача?

Чи були спроби знищення зазначеної інформації?

Чи зазнавав досліджуваний накопичувач певних процедур з метою знищення інформації?

Чи створено зазначену інформацію на цьому комп'ютері чи перенесено з іншого носія?

У який спосіб (зазначити яку саме) перенесено до досліджуваного комп'ютера (носія)?

Яку технологію та хронологію створення електронного документа застосовано (зазначити електронний документ та певний зміст)?

Яка дата та час створення (друку, видалення, занесення тощо) файлів, що містять інформацію стосовно... (зазначити зміст)?

Чи містить накопичувач інформації досліджуваного комп'ютера певне (зазначити яке саме) програмне забезпечення?

У який спосіб і коли це програмне забезпечення встановлено?

Які технічні несправності має надане комп'ютерне обладнання або його окремі блоки та пристрої, і як ці несправності впливають на роботу обладнання у цілому?

Чи можна за допомогою цього програмного продукту реалізувати функції, передбачені технічним завданням на його розробку?

Чи можливе вирішення певного завдання за допомогою цього програмного продукту?

Для дослідження інформації, що міститься на комп'ютерних носіях, експертові надають відповідний комп'ютерний носій, а також комп'ютерний комплекс, до складу якого входить досліджуваний носій.

Якщо дослідженню підлягає лише комп'ютерний носій і перед експертом ставлять запитання стосовно дат і часу певних дій користувача, йому надають інформацію щодо показання годинника реального часу комп'ютера, з якого вилучено носій.

Для встановлення відповідності програмного продукту певним параметрам, а також його вартості експертові надають носій з копією досліджуваного програмного продукту та еталонну (дистрибутивну) копію програмного продукту, що реалізується на вітчизняному ринку програмних засобів (у разі відсутності дистрибутивної копії програмного продукту не слід відмовлятися від призначення експертизи, оскільки в окремих випадках її можна провести за наявності копії програмного продукту).

Для дослідження технічного стану і визначення вартості комп'ютерно-технічних засобів експертові, крім комп'ютерної техніки, надають також технічну документацію на неї.

Щоб визначити, які саме об'єкти слід надавати експертові у кожному конкретному випадку, а також як їх відбирати для дослідження, доцільно отримати попередню консультацію експерта (спеціаліста) у галузі комп'ютерної техніки [1].

Загалом експертиза комп'ютерної техніки і програмних продуктів дозволяє встановити, в якому стані перебуває виявлене обладнання і чи можна визнати його гральним. Як приклад: згідно з висновком комп'ютерно-технічної експертизи встановлено, що всі гральні пристрої, вилучені працівниками міліції у нежитловому приміщенні, перебувають у справному стані, придатні для використання та відрізняються від гральних автоматів лише відсутністю купюроприймача та купюроотримувача, а також емуляції у програмному забезпеченні використання одиниці часу замість аналога грошей. Допитаний у цій справі у судовому засіданні судовий експерт пояснив, що вилучені у підсудного відеоатракціони є нічим іншим, як звичайними гральними автоматами, за винятком деяких змін у конструкції та програмному забезпеченні пристрою. Алгоритм гри аналогічний алгоритму гри на гральних автоматах. Такі пристрої виготовляють виключно спеціалізовані підприємства, а встановлені на них ігрові плати використовують лише у гральних автоматах, на яких відбуваються азартні ігри [2].

Під час організації та проведення азартних ігор нерідко трапляються випадки використання неліцензійного програмного забезпечення, а отже, доцільно *призначати експертизу об'єктів інтелектуальної власності*, основним завданням якої є визначення властивостей об'єктів інтелектуальної власності, до яких належать об'єкти промислової власності, об'єкти авторського права і суміжних прав.

Під час дослідження об'єктів промислової власності вирішують питання щодо властивостей таких об'єктів, а саме: винаходів і корисних моделей, промислових зразків, раціоналізаторських пропозицій, знаків для товарів і послуг (торговельних марок), комерційних найменувань, географічних зазначень походження товару, топографії інтегральних мікросхем, сортів рослин, порід тварин тощо.

Під час дослідження об'єктів авторського права та суміжних прав вирішують питання щодо властивостей комп'ютерних програм, які використовують у гравальному бізнесі.

Окрему групу становлять економічні дослідження об'єктів інтелектуальної власності, зокрема, визначення вартості зазначених вище об'єктів інтелектуальної власності та розрахунок збитків, завданих у результаті порушення прав на них [1].

У випадку організації азартних ігор з використанням мережі Інтернет може виникнути потреба у призначенні експертизи телекомунікаційних систем і засобів. Слід також враховувати, що організатори гравального бізнесу часто-густо отримують або передають інформацію щодо організації та проведення азартних ігор, а також отримання незаконного прибутку через транспортні телекомунікаційні мережі.

Головними завданнями експертизи телекомунікаційних систем і засобів є:

- визначення характеристик і параметрів телекомунікаційних систем і засобів;
- встановлення фактів і способів передачі (отримання) інформації у телекомунікаційних системах;
- встановлення фактів і способів доступу до систем, ресурсів та інформації у сфері телекомунікацій;
- визначення якості телекомунікаційних послуг;
- встановлення технічного стану телекомунікаційних систем і засобів;
- встановлення типу, марки, моделі та інших класифікаційних категорій телекомунікаційних систем і засобів;
- дослідження алгоритмів обробки інформації та її захисту у сфері телекомунікацій тощо.

Об'єктами експертизи телекомунікаційних систем і засобів є телекомунікаційні системи, засоби, мережі та їх складові частини, а також інформація, яку за їх допомогою передають, приймають та обробляють.

Орієнтовний перелік запитань для цієї експертизи такий:

Які тип, марка, модель телекомунікаційного засобу (системи)?

Чи у робочому стані перебуває телекомунікаційний засіб (об'єкт)?

Які характеристики підключень до мережі має телекомунікаційний засіб?

Чи змінював користувач телекомунікаційної мережі налаштування окремих пристроїв, у який час, які їх значення?

Який загальний характер підключень до телекомунікаційної мережі мав об'єкт (телекомунікаційна система, засіб)?

За допомогою яких програмних засобів виконували підключення до телекомунікаційної мережі?

Яка топологія апаратних засобів, об'єднаних у телекомунікаційну систему?

Чи відповідає телекомунікаційний засіб (система) технічній документації?

Які технічні характеристики (параметри) має телекомунікаційний засіб (система)?

Чи мав місце факт доступу до телекомунікаційної системи та в який спосіб?

Чи мало місце використання ресурсів та інформації у телекомунікаційній системі та в який спосіб?

Чи мав місце факт передачі (отримання) інформації у телекомунікаційній системі та в який спосіб?

Чи є ознаки втручання у роботу телекомунікаційної системи?

Чи могли апаратні засоби об'єднуватися у телекомунікаційну мережу та за якими ознаками?

Які шляхи маршрутизації даних у телекомунікаційній системі?

Чи можливе використання телекомунікаційного засобу (обладнання) для вказаних цілей? [1].

Під час розслідування злочинів, пов'язаних із гральним бізнесом, виникає потреба у призначенні *почеркознавчої експертизи*. Здебільшого це відбувається у випадку, коли організатор грального бізнесу заперечує свою причетність до злочину (звичайно, він може безпосередньо не проводити азартні ігри і не забезпечувати доступ до них, однак може забирати виручку грального закладу і робити відповідні позначки у документах тіншової бухгалтерії).

Так, в описаному вище прикладі для доведення факту виконання підпису гр. К., підозрюваного у занятті гральним бізнесом, у зошиті приймання-передачі готівки було призначено судову почеркознавчу експертизу, за результатами якої встановлено, що рукописний запис у зошиті приймання-передачі готівки «забрав — 1000» і підпис виконано гр. К. [2].

Головним завданням почеркознавчої експертизи є ідентифікація виконавця рукописного тексту, обмежених за обсягом рукописних записів (буквених та цифрових), і підпису. У межах експертизи вирішують і певні неідентифікаційні завдання (встановлення факту виконання рукопису в незвичних умовах або у незвичайному стані виконавця, навмисно зміненим почерком, з наслідуванням (імітацією) почерку іншої особи; визначення статі виконавця, а також належності його до певної групи за віком тощо).

Орієнтовний перелік запитань, що ставляться перед експертом такий:

Чи виконано рукописний текст (рукописні записи) певною особою?

Чи виконані кілька рукописних текстів (рукописних записів) однією особою?

Чи виконано рукописний текст навмисно зміненим почерком?

Чи виконано рукописний текст у незвичних умовах під впливом «збиваючих» факторів (природних, штучних)?

Чи перебувала особа, яка виконала рукописний текст, у незвичайному стані?

Чи володіє особа, яка виконала рукопис, навичками написання спеціальними шрифтами?

Аналогічні запитання можуть ставити і щодо виконавців підписів:

Особою якої статі виконано рукописний текст?

До якої групи за віком належить виконавець рукописного тексту?

Чи виконано підпис тією особою, від імені якої він зазначений, чи іншою особою?

Чи виконано підпис у незвичних умовах під впливом «збиваючих» факторів (природних, штучних)?

У виняткових випадках, коли експертові не можуть бути надані оригінали досліджуваних документів, експертизу можна проводити за фотознімками та іншими

копіями документів, долученими до справи в установленому законом порядку. Про проведення експертизи за такими матеріалами має бути вказано у постанові (ухвалі) про її призначення. Почеркознавчі дослідження за копіями об'єктів дослідження можуть бути проведені лише після вирішення експертами у галузі технічного дослідження документів питання про відсутність монтажу. У таких випадках можуть ставити такі запитання:

Чи виконано певною особою рукописний текст (рукописні записи) у документах, електрофотографічні копії яких надано на дослідження?

Чи виконано підпис, зображення якого міститься в електрофотографічній копії документа, тією особою, від імені якої він зазначений?

Для проведення досліджень слідчий (суддя) повинен надати експертові вільні, умовно-вільні та експериментальні зразки почерку (цифрових записів, підпису) особи, яка підлягає ідентифікації. Як відомо, вільними зразками є рукописні тексти і записи (буквені та цифрові), підписи, достовірно виконані певною особою до порушення кримінальної (відкриття цивільної чи господарської) справи і не пов'язані з її обставинами; умовно-вільними — зразки почерку, виконані певною особою до виникнення справи, але пов'язані з обставинами цієї справи, або виконані після виникнення справи, але не у зв'язку з її обставинами; експериментальними — такі, що виконані за завданням слідчого (судді) у зв'язку з призначенням цієї експертизи [1].

Товарознавчі експертизи зазвичай призначають для дослідження грального обладнання, яке не містить програмного забезпечення та не використовує комп'ютерних технологій (гральні столи, рулетки, фішки, гральний набір для покеру тощо) [3, с. 93—98].

Зважаючи на те, що гральний бізнес характеризується своєю транскордонністю і його організатори співпрацюють з організаторами грального бізнесу за кордоном та отримують від них інформацію про нове гральне обладнання, яке раніше не використовувалось на території України, слідчому самостійно складно встановити, чи є вилучене обладнання гральним і чи дозволяє воно одночасно робити ставку, проводити гру та визначати її результат і виплачувати виграш, а також для якого виду азартних ігор воно може використовуватися і механізм його використання (механізм розіграшу, запланований розмір виграшу тощо). Для вирішення цих питань і призначають товарознавчу експертизу. Проведення такої експертизи також надає можливість встановити виробника грального обладнання та/або постачальника, що у подальшому дозволяє слідчому встановити осіб, які сприяли вчиненню злочину чи брали участь у його організації.

Головними завданнями товарознавчої експертизи є:

– визначення належності товарів до класифікаційних категорій, які прийняті у виробничо-торговельній сфері (вид, сорт, артикул, марка, модель, розмір, комплектність, визначення серійного номера тощо);

– визначення якісних змін характеристик товарної продукції, переробки, переобладнання товару з метою його використання у незаконній діяльності (передбачення можливості приймати гроші чи виплачувати виграш);

– з'ясування причин якісних змін товарної продукції (мають виробничий характер, виникли під час транспортування, зберігання, незаконного переобладнання у процесі експлуатації);

– установлення способу виробництва продукції (промисловий чи саморобний), підприємства-виробника, країни-виробника;

– визначення виробника товару чи постачальника, перевірка законності нанесення серійних номерів, клейма чи інших маркувань, які надають можливість його ідентифікувати [3, с. 93—98].

З огляду на те, що азартні ігри мають здатність формувати стійку психічну залежність у гравців — лудоманію, яка визнана Всесвітньою організацією охорони здоров'я психічною хворобою з присвоєнням їй міжнародного коду F 63.0 і віднесена до розладів звичок і потягів, як зазначає З. Топорецька, існує потреба у призначенні *судово-психіатричної експертизи*, яка дозволяє встановити, чи є у гравця психічна хвороба, спричинена азартними іграми (залежність від азартних ігор), і чи вплинула вона на його участь в азартних іграх або вчинення ним інших злочинів.

Отже, завданнями судово-психіатричної експертизи є:

– встановлення наявності у гравця психічної залежності від азартних ігор;

– встановлення ступеня залежності від азартних ігор у гравця і його здатності керувати своїми діями.

Потреба призначення такої експертизи існує під час розслідування фактів зайняття гральним бізнесом для встановлення обставин, які впливають на тяжкість призначеного покарання (наприклад, наявність значної кількості гравців-лудоманів чи участь в азартних іграх неповнолітніх гравців), а також під час розслідування злочинів, вчинених гравцями, як правило, з метою продовження гри (крадіжок, грабежів, розбоїв, шахрайства тощо) [3, с. 93—98].

Отже, зазначені вище експертизи, проведені у межах розслідування злочинів, пов'язаних із заняттям гральним бізнесом, дозволяють не тільки встановити відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, а й надати висновки з питань, які виникають під час кримінального провадження, що є важливими процесуальними джерелами доказів, особливо у випадках, коли підозрюваний відмовляється свідчити або надає неправдиві свідчення.

Список використаної літератури

1. *Інструкція* про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

2. *Вирок* Камінь-Каширського районного суду Волинської області у кримінальній справі № 0304/557/12. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/24384136>.

3. *Топорецька З.* Призначення судових експертиз при розслідуванні незаконного зайняття гральним бізнесом / З. Топорецька // *Юридична Україна*. — 2012. — № 10. — С. 93—98.